

СЮЖЕТНО-ОБРАЗНА СПЕЦИФІКА РОМАНУ ВЛАДИСЛАВА РЕЙМОНТА «СЕЛЯНИ»

PLOT-FIGURATIVE SPECIFICS OF THE VLADISLAV REYMONT'S NOVEL "PEASANTS"

Назарець В.М.,

orcid.org/0000-0003-4980-5937

доктор філологічних наук, доцент,

*завідувач кафедри української мови і літератури та методик їх навчання
Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка*

Саркісова І.А.,

orcid.org/0000-0002-0023-9383

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови та літератури

*Приватного вищого навчального закладу «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янука»*

Метою статті є дослідження сюжетно-образної специфіки роману В. Реймонта «Селяни». Зазначену мету реалізують такі завдання: 1) аналіз творчого задуму роману; 2) художня складова його проблематики; 3) сюжетна структура та система образів твору.

Теоретико-методологічною основою дослідження виступають історико-культурний, історико-літературний, а також загальнонаукові методи (синтез, узагальнення, систематизація тощо).

Об'єктом аналізу розвідки є роман В. Реймонта «Селяни». Предметом дослідження виступають художні особливості роману В. Реймонта «Селяни», зокрема, ідейно-тематична спрямованість та загостреність проблематики, сюжетно-фабульна організація твору та характеристика персонажної системи образів.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що у дослідженні схарактеризовано особливості творчої постаті В. Реймонта, його ідейно-світоглядні та художні погляди, проаналізовано творчий метод письменника та специфіку художньої побудови роману «Селяни».

Унаслідок проведеного дослідження було встановлено, що: 1) Творчість В. Реймонта є знаменним етапом у розвитку польської прози початку ХХ ст. й, зокрема, її младапольського естетичного відгалуження; 2) Роман В. Реймонта «Селяни» став у національній літературі своєрідною енциклопедією і панорамною картиною зображення життя тогочасного етапу розвитку польського суспільства; 3) Спираючись на традиції своїх літературних попередників, зокрема, поему А. Міцкевича «Пан Тадеуш», В. Реймонт у романі «Селяни» в узагальненій формі відтворив головні суспільно-політичні й ментальні виклики та духовні запити сучасного йому польського суспільства; 4) Роман В. Реймонта «Селяни» є важливою ланкою у продовженні тягlosti ідейних та літературних традицій національної літератури стосовно відображення проблематики життя польського селянства, тематики суголосної тогочасним тенденціям розвитку західноєвропейської і східнослов'янських літератур загалом.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у поглибленні та розширенні літературознавчих рецепцій творчості В. Реймонта в обширі українського літературознавства.

Ключові слова: польська література, роман, проблематика, сюжетно-образна структура, система персонажів, ідейна тенденція.

The purpose of the article is to study the plot-figurative specifics of V. Raymont's novel «Peasants». The specified goal is realized by the following tasks: 1) analysis of the creative idea of the novel, 2) artistic components of its problems, 3) the plot structure and the image system of the work.

The theoretic and historical methodological basis of the research are the historical and cultural, historical and literary, as well as general scientific methods (synthesis, generalization, systematization, etc.).

The object of analysis exploration is the V. Raymont's novel «Peasants». The subject of the study is the artistic features of the V. Raymont's novel «The Peasants», in particular, the ideological and thematic orientation and acuteness of its problems, the story-plot organization of the work and the characteristics of the characters system of its images.

The scientific novelty of the obtained results is in the fact that the research characterizes the peculiarities of the creative figure of V. Raymont, his ideological and worldview and artistic views, analyzes his creative method and the specifics of the artistic construction of the novel «Peasants».

As a result of the conducted research, it was established that: 1) V. Raymont's work is a significant stage in the development of Polish prose of the beginning of the XXth century and, in particular, its Mladopolska aesthetic branch; 2) V. Raymont's novel «The Peasants» became a kind of encyclopedia and a panoramic picture of the life of the contemporary stage of the development of Polish society in national literature; 3) Relying on the traditions of his literary predecessors, in particular A. Mickiewicz's poem «Pan Tadeusz», V. Raymont in the novel «The Peasants» reproduced in a generalized form the main social and political and mental challenges and spiritual inquiries of his contemporary Polish society; 4) the V. Raymont's novel «The Peasants» is an important link in the continuation of the ideological and literary traditions of

national literature in relation to the reflection of the issues of the life of the Polish peasantry, a theme consistent with the contemporary trends in the development of Western European and Eastern Slavic literature in general.

We see the prospects for further research in the deepening and expansion of literary receptions of V. Raymont's work in the scope of Ukrainian literary studies.

Key words: Polish literature, novel, issues, plot-figurative structure, system of characters, ideological trend.

Постановка проблеми. Владислав Станіслав Реймонт – це другий, після Генрика Сенкевича, польський Нобелівський лауреат і один з найвизначніших представників младопольського покоління польської прози, у творчості якого, в цілому реалістичній, знайшли своє відображення численні модерністські впливи. В. Реймонт відомий як автор численних прозових збірок: «Зустріч» (1897), «На світанку» (1902), «Із щоденника» (1903), романів «Комедіантка» (1895), «Ферменти» (1896), «Земля обітована» (1898) та ін. Найбільш відомим і художньо довершеним у творчому спадку письменника є його роман «Селяни», удостоєний Нобелівської премії з літератури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість В. Реймонта в українському літературознавстві у різних теоретичних аспектах висвітлювалась у працях Г. Вервеса [2], Р. Радишевського [4, 5], А. Гурдуза [3], С. Бородиці [1]. Водночас, слід констатувати, що чимало аспектів поетики та проблематики роману В. Реймонта «Селяни» усе ще залишаються недостатньо дослідженими, що й зумовлює актуальність нашої розвідки.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сюжетно-образної специфіки роману В. Реймонта «Селяни». Зазначену мету реалізують такі завдання: 1) аналіз творчого задуму роману, 2) художня складова його проблематики, 3) сюжетна структура та система образів твору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Роман «Селяни» – це найдовершеніший у художньому відношенні й найвизначніший з творів В. Реймонта. Роман писався впродовж п'яти років, з 1904 по 1909 роки. Сам письменник вважав його своєю головною книгою, тому працював над ним надзвичайно ретельно і з захопленням. «Реймонт... працював так само багато, як один з його попередників Гюстав Флобер. Він завжди намагався побувати в тих місцях, де живуть і діють його літературні герої. Він подорожував разом з ними, відвідував їхні батьківські краї, ходив тими самим вулицями... Відомі навіть анекдоти про самозабуття Реймонта під час його роботи. Втікав він тоді від усіх, уникав родичів та приятелів, ніби ворогів, мовчав, курих цигарки і писав. Опис Ягниного весілля довів його до такого стану знесилення, що треба було викликати лікаря. Приїхавши, лікар був здивований,

бо за кілька днів перед тим бачив свого пацієнта у найкращому стані... Він знав вдачу письменника і тому тихо, але досить грізно запитав: "Що ви такого знову накоїли?" – Реймонт ледь помітно всміхнувся і сказав пошепки: "Танцював. Три дні танцював на сільському весіллі"» [4, с. 86]. Рівень внутрішньої вимогливості у В. Реймонта був настільки високим, що перший рукописний варіант вже готової книги він спалив і взявся писати все спочатку.

В 1909 році роман був закінчений і відразу ж перекладений на німецьку, а згодом і на французьку, угорську, іспанську, шведську, англійську та інші мови світу. В 1910-ті роки з'являються також українські переклади творів В. Реймонта. В романі «Селяни», у відповідності до його назви, змальована панорамна картина польського села кінця XIX – початку XX ст., відтворені соціальні, психологічні та морально-етичні суперечності, які визначали характерні особливості життя, праці та побуту польського селянина.

Центральною проблемою роману виступає «проблема землі». У свою чергу, вона виходить з реймонтівської концепції землі як такої кореневої основи та запоруки існування селянина, яка визначає не тільки суть та форми його трудової діяльності, але виходить далеко за її межі і самим безпосереднім чином впливає на формування та особливості світогляду, психології та моралі селянина. Позитивні та негативні наслідки впливу проблеми землі на душу окремо взятої людини і цілого сільського колективу й ставить за мету простежити у своєму романі В. Реймонт. У романі ця проблема розкривається на прикладі нелегкої життєвої долі членів родини сільського господаря-багатія Мацея Борини. Історія цієї родини становить фабульну основу твору й простежується упродовж усієї дії, але разом з тим в кожній з 4-х частин, на які письменник поділив свій роман, на передній план зображення висувається певне фабульне відгалуження цієї загальної історії, яке розкриває індивідуальні долі та характер взаєностосунків окремих членів цієї родини. Паралельно В. Реймонт вводить у роман ще одну фабульну лінію, зв'язану з історією колективної боротьби за землю мешканців села Ліпці, яка додатково доповнює і розкриває характери членів родини Мацея Борини.

Центральна для роману тема землі розкривається у творі письменника і в інших образах. Так,

стара Домінікова, як і Борина, не хоче відписати землю своїм двом дорослим синам, через що в її домі точаться постійні сварки, які врешті-решт закінчуються бійкою між матір'ю та старшим сином, що призводять Домінікову до каліцтва. Інша ліпецька селянка Ягустинка відписала своїм дітям землю, але тим зробила собі тільки гірше: рідні діти вигнали її з дому. Поряд з проблемою землі в романі «Селяни» порушуються й інші актуальні для тогочасного польського суспільства теми. У першу чергу – це тема класового розшарування польського села, яка призвела до різкого поділу селян на бідних та багатих, ще більш загострила соціальні суперечності на селі. Зубожілі селяни змушені йти в найми до таких же селян, як і вони самі, від яких часто терплять образи і навіть побої. Одним з найбільш яскравих виразів цієї суперечності в романі стає сцена одруження Мацея Борини з Ягною. Поки гості в будинку Борини весело святкують і розважаються, в хліву у Борини у страшних муках помирає його наймит Куба. В минулому учасник національно-визвольного повстання 1863 року, він, щоб якимось прогнати себе, тепер змушений працювати простим наймитом. Смерть Куби нікого особливо не схвилювала. Значне місце в романі Реймонта займає і національно-патріотичне питання. Своє розкриття в романі воно знаходить не лише в образі Куби, але й в образі поміщицького брата, який під час повстання 1863 року пліч-о-пліч з Кубою боровся проти росіян. Найбільш чітко ця тема розкривається у зв'язку з образом Роха, утаємниченого селянина, який прийшов у Ліпці невідомо звідки і займався там національно-патріотичною пропагандою. В. Реймонт також змальовує опір, який чинять селяни наказу влади відкрити у Ліпцях російську школу, натомість намагаються відкрити польськомовну школу, але їм це не вдається.

Система образів роману складна та розгалужена. В цілому у романі задіяно більше 150 персонажів, але з їхнього числа найбільш детально і послідовно письменник змальовує образи чотирьох головних героїв роману – Мацея Борини, Антека та його дружини Ганки, а також дружини Мацея Ягни. «Мацей Борина – перший господар у Ліпцях, як його називають односельці. Він використовує дешеву працю своїх наймитів, тримає сільську бідноту у постійних боргах. Головна його турбота – промножити своє господарство і земельні володіння. Одружуючись з Ягною, Борина радіє, що п'ять моргів її землі межують з його полем і що його наділ буде тепер ще більший. До бідняків він ставиться із погордою, як до

нероб і гультяїв. Егоїзм і черствість поєднуються в нього з мстивістю. Він ладен знищити рідного сина, щоб тільки зберегти престиж “зразкового сім'янина”. І водночас Реймонт наділяє Мацея низкою позитивних рис: на селі Борину поважають, до нього звертаються за порадою, цінують його думку... Борина навіть очолює селян у збройній сутичці з двірськими людьми поміщика за громадський ліс» [2, с. 10]. Борина людяно поставився до Ганки, підтримавши жінку та її дітей у важку хвилину. Ягну Борина кохає й обожнює і тільки після того, як вона зраджує його, змінює своє ставлення до неї на різко негативне та зневажливе. В образі Мацея Борини відтворений тип справжнього сільського господаря, досвідченого і працюючого землевласника, який міцно стоїть на ногах. Господарська міць Борини і його корінний, майже містичний зв'язок із землею, що немовби схиляється перед силою справжнього господаря, символічно виражена в останніх сценах 3-ї частини роману, у видінні Борини, яке він бачить перед смертю: «І в ці останні хвилини його життя дивне щось діялось навкруги: небо посіріло, мов цупке полотно, місяць зайшов, і весь навколишній світ наче раптом осліп, потонув у каламутній безодні. Здавалося, щось невідоме звелось десь і важкою ходою йшло в мороці, з тупотом, від якого двигтіла земля. Протяжний, зловісний шум долинув з лісу. Затремтіли на межах самотні дерева, дощ сухого листа з шелестом сипнув на колоски. Заколювалися хліба й трави, і з схвильованого поля під ногами Мацея знявся тривожний жалібний шепіт:

– Господарю! Господарю! – Зелені вуса ячменю тремтіли, наче від ридань, і гарячими поцілунками припадали до натружених ніг старого.

– Господарю! – здавалося, благали жита, заступаючи йому дорогу й роняли рясні сльози-росинки.

– Сумно заквилили якісь птахи, вітер заривав над головою, туман оповив його мокрою пряжею, а голоси дедалі гучнішали, звучали з усіх боків жалібно, не вгаваючи: Господарю! Господарю!..

Захитався Борина і здійняв до неба руки, наче підносячи дароносицю:

– Хвала тобі, Господи! – відповів і впав ниць перед тією божественною величчю.

Упав і вмер у цю хвилину Божого милосердя...» [7, с. 235–236].

Син Борини – Антек в перших частинах роману постає спочатку як повна протилежність батькові. Його мало цікавлять господарські справи, клопоти про сім'ю та дітей. Він запальний і незалежний. У своєму пристрасному коханні до Ягни

кидає виклик усім морально-етичним нормам поведінки, він ладен вбити батька і будь-кого, хто стане на його шляху. Батьківська господарська складка в Антекові, здавалось би, повністю втрачена, але подальший розвиток характеру Антека доводить, що це зовсім не так. Успадкувавши батьківське майно, він у процесі драматичної душевної боротьби все ж змушений визнати над собою владу споконвічних законів людського існування, які невблаганно підпорядковують волю окремої людини волі колективу: «Так уже воно має бути! Молодий за старим, син за батьком, завжди, поки на це твоя воля, Господи милосердний, – думав він суворо» [7, с. 307]. Сама невблаганна логіка життя перетворює у фіналі Антека на такого ж господаря, яким був і його батько.

Поведінка Ганки – дружини Антека – підпорядкована тим же жорстоким законам боротьби виживання, яке для селян означає боротьбу за землю. Ця боротьба внутрішньо загартує Ганку, пробуджує в її душі волю до життя. Від стану повного розпачу та розчарування, що охопив її після зради Антека та вигнання її сім'ї з дому Борини, вона проходить важкий життєвий шлях, долає усі труднощі, чим, зрештою, забезпечує повагу до себе з боку сільської громади і стає важливою ланкою та опорою в процесі внутрішнього переродження її чоловіка Антека. Ганка – сильна, але не жорстока натура. Вона здатна пробачити ту кривду, яку принесла їй легковажна поведінка Ягни, вона, чим може, допомагає обездоленим, хоча у відношенні до нероб або інтриганів, на зразок коваля, що полнеє за спадком Борини, вона виявляє неабияку твердість та рішучість характеру.

Образ Ягни в романі стоїть дещо осторонь інших образів. Легковажність поведінки Ягни, яка суперечить усім морально-етичним правилам, своєрідно врівноважується романтичною піднесеністю її характеру. Вона чесна, добра, обдарована розумом та вродою, але їй не вистачає внутрішньої душевної рівноваги, твердості характеру. Вона пасивна і податлива. Прагнучи щастя, вона легко піддається волі інших людей, не знаходить у собі сил протистояти стихійному вияву своїх почуттів, які штовхають її на аморальні вчинки. «Як ця свята земля була Ягусина душа – і таїла в собі незвідані глибини, хаос сонних мрій – неосяжна і несвідома власної сили, могутня і безвільна, без бажань і прагнень, мертва й безсмертна. І як цю землю навесні, скоряв її кожен вихор, обгортав і колисав, і ніс, куди хотів...» [6, с. 11].

Значне місце в образній системі роману В. Реймонта займає образ природи. Реймонт

виявив себе як справжній майстер пейзажу, який виконує у романі найрізноманітні функції. Пейзажем у романі часто відкриваються окремі розділи і три з чотирьох його частин. Пейзажі в романі виступають у ролі своєрідного емоційного акомпоненту до психологічних характеристик героїв, з'являються в авторських відступах, пов'язуються з описом сільськогосподарських робіт. Особливий зв'язок селянина з природою підкреслений і в композиційному поділі роману на чотири частини у відповідності до 4-х пір року: «Осінь», «Зима», «Весна», «Літо».

«У своїх загальних художніх принципах, – зауважує Р. Радишевський, – роман Реймонта виходить з реалістичної поетики, але водночас в його художній структурі можна відмітити елементи впливу модерністської прози. Насамперед в структурі роману знайшли яскраве відображення елементи натуралізму, які позначились на характері реймонтівської концепції людини та світу. У цілому, у відповідності до реалістичної поетики, Реймонт мотивує поведінку своїх персонажів дією на них соціального середовища, але при цьому окремі вчинки героїв визначаються у нього стихійними, природними інстинктами, які виводять зображені в романі конфлікти із сфери соціальної проблематики в площину боротьби за елементарне біологічне виживання, що зближує роман Реймонта з натуралістичною поетикою. У той же час в романі Реймонта помітні впливи поетики імпресіонізму, які, зокрема, знаходять свій вияв у “перенасиченості” сюжету пейзажними описами, в елементах символізації та міфологізації природи. Найбільш яскраво риси натуралізму та імпресіонізму позначились на образі Ягни і частково Мацея Борини» [4, с. 89].

Елементами модернізації позначений і мовний стиль роману. Мова «Селян» – це суміш літературного стилю з одним із мазовецьких діалектів. Стиль роману підкреслено експресивний, мова насичена метафорами і в окремих епізодах відчутно ритмізована. Новаторські, модерністські риси несе на собі і жанрова своєрідність роману. За жанровим типом він, з одного боку, зближується із жанром роману-епопеї, оскільки за обсягом охопленого матеріалу представляє з себе справжню енциклопедію сільського життя Польщі.

«Тетралогія Реймонта «Селяни» – своєрідна енциклопедія життя польського села на зламі двох сторіч. – Пише Г. Вервес. – У ній ми бачимо селянина з його працею і турботами в усі пори року – під час оранки, сівби, жнив; під час свят, розваг;

ми бачимо його, коли він поминає померлих; бачимо на різдво і у великдень, у піст і у храмове свято; самотнього або в колі сім'ї; найчастіше – у місцях масових сходин, скажімо, на досвітках, у корчмі, в костьолі, на ярмарку, в суді, на весіллі, на хрестинах і т. ін. Масові сцени, як правило, чергуються з детально виписаними характеристиками головних героїв та із змалюванням їхніх господарських інтересів, інтимних і родинних стосунків» [2, с. 8].

З іншого боку, у своїй жанровій побудові твір В. Реймонта нагадує й жанр роману-хроніки, який на кінець XIX – початок XX ст. отримує широке розповсюдження в сусідній, чеській літературі. Для цього типу роману був характерний докладний опис етнографічних та побутових реалій сільського життя, деталізоване зображення народних звичаїв, обрядів, специфіки сільсько-господарської діяльності людини. Це все має

місце і у романі В. Реймонта. Ще в 1909 році автор «Селян» був нагороджений в Польщі премією Левенталю, а в 1917 році престижною премією Миколая Рея від Польської Академії наук. Ще через рік роман було висунуто на здобуття Нобелівської премії з літератури, яку В. Реймонт отримав 13 листопада 1924 року.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У статті було проаналізовано комплекс питань, які стосуються творчих стимулів письменницького задуму роману В. Реймонта «Селяни», особливостей його художньої проблематики, перебігу та поєднання у художній композиції твору його окремих фабульних ліній, а також персонажної системи образів роману. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у поглибленні та розширенні літературознавчих рецепцій творчості В. Реймонта в обширі українського літературознавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бородіца С.В. Наративний дискурс українського й польського реалізму крізь призму художніх текстів У. Самчука та В. Реймонта. *Науковий вісник Волинського національного університету*. 2011. № 13. С. 10–13.
2. Вервес Г. Творець селянського епосу. Реймонт В. Селяни. Роман. Частина I, II. Київ: Дніпро, 1985. С. 3–12.
3. Гурдуз А. «Битви» О. Кобилянської та В. Реймонта. На матеріалі новели «Битва» і роману «Селяни». *Українська література в загальноосвітній школі*. 2005. № 8. С. 23–26.
4. Радишевський Р.П. Нарис історії польської літератури: у 2–х кн. Кн. 2. Київ: Талком, 2019. 544 с.
5. Радишевський Р.П. «Нобелівський» роман Владислава Реймонта. *Українська полоністика*. 2007. № 3–4. С. 263–276.
6. Реймонт В. Селяни. Роман. Частина I, II. Київ: Дніпро, 1985. 379 с.
7. Реймонт В. Селяни. Роман. Частина III, IV. Київ: Дніпро, 1985. 430 с.